

**Lőrinc Péter**

## **A BÁNÁTI VÁROS SZOCIOGRÁFIÁJA AZ EGYKORÚ IRODALOM TÜKRÉBEN A SZÁZADFORDULÓ IDEJÉN**

Előző tanulmányomban, amely az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének 1971-es Tanulmányainak 3. kötetében jelenik meg, a bánáti falu (1880—1941-es) szociográfiájával foglalkoztam, míg most a város akkori társadalmi keresztmetszetéről kívánok írni, bár ezzel, — s ezt már előljáróban is meg kell állapítanom — társadalomtudományi íróink sokkal kevesebbet foglalkoztak. Ennek természetesen megvolt a maga jó oldala is. Régi vajdasági sajátosság ugyanis, hogy a falu városias, mert alig akadt olyan falu ezen a tájon, amelynek ne lett volna valamilyen manufakturális ipara vagy gyáripara, egy-két kis vidéki bankja, nyomdája és hírlapja, a város viszont falusias volt — mezőváros, gyárváros, amelyben a földbirtok még fontos szerepet játszott. Így a várost tárgyalva, kénytelen leszek magam is érinteni az agrárviszonyok kérdéseit, s ha ezekbe mégsem mélyedek el különösebben, ennek oka csupán az lesz, hogy az előző, már említett tanulmányomban tárgyaltam az agrárproblémákat.

Mégis, érdekes, hogy például Jeszenszky Ignác Kikindával, Szentiványi Ferenc Nagybecskerekkel, Braun Róbert Lippával kapcsolatban stb. mennyire fontosnak tartja az agrárstruktúra felvázolását is. Ezért, ha a legrövidebben is foglalkozom vele, kénytelen vagyok ezzel kezdeni jelen tanulmányomat is, hiszen városaink gazdasági és politikai életének alapja jórészt a mezőgazdasági termelés volt (városi birtokok, földadók stb.), és a városi virilisták között is számos birtokos akadt, nemcsak kereskedő, gyáros, bankár és értelmiségi. Ezek az utóbbiak is igyekeztek — még mindig felfelé nézve a birtokosokra — szert tenni birtokra, ugyanakkor a birtokosok — nemcsak jó ösztönükre és szimatjukra bízták magukat, hanem jól meglátták a jelent és a jövőbe ívelő fejlődés irányát is — azon voltak, hogy maguk is bekapcsolódjanak a város gazdasági életébe, egyes gyárak (manufaktúrák), bankok, helyi érdekű vasutak (HÉV) stb. részvényeseivé váltak és a városi vagy országos politikában is — a közös pártokban egybeolvadva, minden külön „agrárius” és „merkantilista” érdek ellenére — együtt haladjanak az „ingó tőke” uraival.

Jeszenszkyt az 1897-es földmunkás-megmozdulás meg a kikindai gazdasági-szociális helyzet egyként indította útnak.

(A Kiáltó Szó megjelenési éve ugyanúgy 1897, mint Farkas Géza első könyvének, A Fényűzésnek, vagy Jaša Tomić könyveinek — Zemljoradnička sirotinja és Pametno nazarenstvo, I. Mind a hárman, persze, bánáti írók.) Jeszenszky útja egyfajta sajátos — evangélikus formájú — keresztényszocialista út volt, amelybe belefutott valami „gaponi” rendőrsocialista ösvény is, mert írónk igaz meggyőződéssel hitte, hogy a társadalmi rendszerben nincs olyan hiba, amelyen a rendszeren belül is már ne lehetne javítani: bizonyos eredmények, juttatások segítségével leszerelve a földmunkásság harcát és egyúttal folytatva is az 1848/49-ben be nem fejezett polgári forradalmat. Mindkét kiindulási pont rákényszerítette arra, hogy — a városon belül is — foglalkozzék az agrárstruktúrával, az agrárkérdéssel, s ezért a bankra is úgy tekintett — kora ezt így is szabta még meg —, mint a mezőgazdasági kölcsönök juttatójára, mint a birtokosokat kiszípoló intézményre. 1848-ban is egy kiváltságos kisebbség uralkodott a jogfosztott tömegen „más kiadású kiváltságos osztály alakul”, és újra kevesek kezében összpontosul a birtok. Míg 1848-ban 6% nemes, 3,8% iparos és kereskedő, viszont 80% jobbágy és 10% zsel-lér akadt, ma Kikindán 4,16% értelmiségi, 22% polgár és 44,39% birtokos mellett 28% a napszámos.<sup>1</sup> Míg a nagybirtokosok az összes birtokosok 1,5%-át, a középbirtokosok pedig 9,5%-át teszik, a kisbirtokosok 89%-ban szerepelnek a föld urai között. A birtok maga viszont így oszlik meg:

birtok-kategória	a birtok	a birtokosok száma	a holdak száma
1—30 holdig	42%-a	2285	16,162
30—100 „	25%-a	197	9,770
100—1338 „	32%-a	44	12,202

Tehát 44 ember kezén a birtok 32%-a, azaz 12 202 hold van, míg 2285 birtokos kezén csupán 16 162 hold. Tisztább képet kapunk a birtokmegoszlásról, ha a részletekkel is megismerkedünk:

1—3 holdas birtok	789 birtokos	1578 hold
3—7 „ „	724 „	3624 „
7—15 „ „	448 „	4480 „
15—30 „ „	324 „	6480 „
30—50 „ „	134 „	5360 „
50—100 „ „	63 „	4410 „
100—200 „ „	23 „	3160 „
200—500 „ „	18 „	5486 „
500—1000 „ „	1 „	880 „
1000—1500 „ „	2 „	2676 „

Tehát 1513 1—7 holdas törpebirtokos kezén 5202 hold föld van, viszont 3500—1500 holdas birtokos kezén 3556 hold! Pedig, amint látjuk,

a kikindai koronaterületen tulajdonképpen latifundiumok nem is voltak, a latifundiumok az egykori „provinciális” jobbágyvidéken terültek el (Becserek—Versec), míg Kikindán (Pancsován, Fehértemplomon) inkább volt farmeri-polgári, mint ősi porosz-junker fajtájú a nagybirtok, viszont ez is nagy jövedelmet biztosított a tulajdonosnak, míg a kis- és törpebirtok a megélhetést, a mindennapi kenyeret se tudta biztosítani. Íme a kikindai gazdák jövedelmének kimutatása Jeszenszky szerint:

A tízholdas gazda évi befektetései, terhei kitesznek	301,60	forintot
„ „ bevételei	425	„
így tehát tiszta jövedelme kb.	124	„ évente.

A tízholdas gazda nem tart cselédet, napszámost. Így tekintve, hogy maga műveli meg a földjét, az évi 124 forint „jövedelme” tulajdonképpen a munkájának bére (családja bérével együtt), de profitja és földjáradéka is egyúttal. A további birtok-felaprózódás azután proletársorsba taszítja őt is teljesen. Meggyorsítja ezt a proletarizálódási folyamatot a városi banktőke stb. is, hiszen az ilyen jövedelmű tulajdonos (A tanító évi fizetése kb. 300 forint volt, a munkás, ha 300 napon át dolgozhatott, megkereshetett évi 150 forintot. L.P.) gyakran szorult bankkölcsönre. Kétszáz forint kölcsön esetén Kikindán — Jeszenszky szerint — 33,20 forintot tett ki a kamat és a bankköltség, vagyis a 7%-ot jövedelmező földet 13—17%-kal terhelték meg. Ezért a paraszt először kénytelen eladni jószágát, újabb kölcsön esetén pedig kicsiny földjét is. Kikindán a 10 község 132 000 holdját majd 27 millió (26 707 576) forint jelzálogkölcsön terheli, de az összeg erősen emelkedő irányzatot mutat, hiszen 1893-ban még csak 17, 1896-ban pedig majdnem 22 millió Ft-ra rúgott. Mindez főleg a kisbirtokost és a törpe birtokost terheli, ezek 60%-a ezért már egybe is olvad a proletariátussal. A bankigazgató évi jövedelme 20 000—40 000 Ft, míg a miniszteri fizetés 12 000 Ft. A bérlet drága, megdrágítja az a tény is, hogy a főbérlő (nagybérlő) olcsón bérlő a földet, de felparcellázva drágán adja tovább „albérletbe” a kisembereknek.<sup>2</sup>

A munkás helyzete ennél is rosszabb. 1500 családdal folytatott ankétjának eredményét a következőkben ismerteti.<sup>3</sup>

A munkások többsége évi 88 napon van foglalkoztatva, de komoly keresetet csak a nyári 22 munkanap biztosít neki. Az elsőrendű munkásnak (ez a munkások 22%-a) évi keresete (242 napon át dolgozik átlag 77 krajcáros napszámért) 185 forint, a másodrendű (a munkások 48%-a) már csupán évi 141 Ft-ot (146 napon át 90 krajcárjával), míg a harmadrendű (30% — 88 napon át 1,40 Ft napszámért) megkeres évente 129 Ft-ot. Viszont az egy évi háztartási kiadás kitesz 196 Ft-ot. Így kénytelen gyermekét is munkába állítani, holott már a felnőtt férfi napszáma maga is felöleli a család munkáját, hiszen ha nem volna családtag pl. a marokverő — a napszámosnak ezt külön kellene fizetnie a maga béréből, s ez kb. 25 forint!

Szentiványi szerint Becskereken is a lakosság tekintélyes része foglalkozik még őstermeléssel. 1870-ben 19 666, 1900-ban 26 407 volt a lakosság száma a városban,<sup>4</sup> az őstermelők pedig 1900-ban ebből kitettek 3418-at, míg az iparosok (2543), a kereskedők (760), a közlekedésben dolgozók (366), a hivatalnokok (845). Összesen tehát 4514 főre rúgtak, ami

annyit jelent, hogy az őstermelők a legnagyobb torontáli városban is az összlakosságnak 43%-át tették.

A földmegoszlást viszont így ismerteti a szerző:

Allami birtok a városban	1345 hold,	azaz 5,86%	volt
egyházi „ „	535 „	2,33 „	„
városi „ „	708 „	3,09 „	„
magánkézben levő birtok	20 306 „	88,72%	„

A további számításba számos hiba csúszott, így az itt vázolt agrárszerkezetből csupán annyit fogadhatunk el, hogy 100 holdon felüli (közép és nagy) birtok volt a városban 15, míg a 0—5 holdas törpebirtok 67,76%-ot tett ki.<sup>5</sup>

Lippán a 7427 főleg román és német lakos közül 2220 volt őstermelő, de még nem igen vált teljesen városi ipari munkássá az 1081 napszamos, míg az iparosság száma (a munkássággal együtt) 2112-öt tett ki, közöttük az önálló mesterek 393-an voltak. Kereskedelemmel és közlekedéssel 721-en foglalkoztak, értelmiségi volt 430, házi cseléd pedig 251, amely számhoz azután még 607 ismeretlen foglalkozású (?) járult.<sup>6</sup> A 15 808 holdas városi határból 5115 holdat műveltek meg csupán, az erdőség kitett 6078, a rét 1086, a legelő pedig 1504 holdat. A kincstár 7001, a község 2227, az egyház 143 hold fölött rendelkezett, a 2220 őstermelő magánbirtokosnak viszont 6437 hold jutott. Ennek megoszlását Braun Róbert ugyanúgy homályban hagyja, mint Szentiványi a becskerekai adatokat, tekintve, hogy itt is igen sok a hiba, ami érthetatlenné teszi a birtokszerkezetet.<sup>7</sup> Amennyire lehetett (zárójelbe téve a magam javításait) igyekszem érthetővé tenni az adatokat, legalábbis megkérdőjelezve a magam adatait, s a hibákat.

Egy hektár föld (fent holdban beszélt) ára 1200 K — megterem rajta 12 q búza. A fát a kincstár árverés útján adja el jóelőre. Tekintve, hogy az árak emelkedőben vannak, — az árkülönbözet a vevő hasznává válik.

Birtokkategória	Birtok száma	Területe holdban	Együtt
0—(1?)	80(0) (?)	519	
1—5	46(0) (?)	814	1260(?)
5—(1)0(?)	189	033	(1038?)
10—(2)0(?)	135	685	
(2)0—30(?)	4(40?)	1049	
40(?30?)—40	3(?)13(?)	440	
50(40)—50(?)	0(2?)	88	
60(50)—60(?)	3	156	
(6)0—100	3(?) (1?)	61(?)	

Egyes (nagy?) bérlők sok földet bérelnek. Ezek kivitelre dolgoznak, s így az állam és a lakosság kárára nagy nyereségre tesznek szert. Ezért 1897 óta<sup>8</sup> az állam az évi vágásterület egy részét holdanként is bérbe adja a helyi szegénységnek azzal, hogy az 5 évenként ültessen tölgyet az őszi vetés közé. Tekintve, hogy a határ fele az államé — valóban emelheti is a kincstár a szegénység jólétét. A legelő még elegendő, habár már nem soká, mert a legelők felosztása azt kérdéseessé teszi, és egyúttal megnöveli a vagyoni különbséget is. A jelenlegi községi szántó eredetileg szintén kincstári birtok volt, de a filoxéra idején amortizációs kölcsönök útján kis parcellákban olcsón kiosztották azt a helybeli szegénységnek. A németység a környék (magyar, román, szerb) falvainak földjét is megszerzi, így a román falvak határa felerészben már az övé, habár a föld ára emelkedik. Az erdőhasználatból is kiszorul a román szegénység, amibe az nem tud belenyugodni, mert még egyre él benne az egykori közös erdőhasználat tudata és emléke. Mindenki szipolyozza s ő mindenkiben ellenséget lát: a bankban, jegyzőben, csendőrben, hatóságban és kereskedőben egyaránt. A kincstárban is, hiszen az a földet telepeseknek adja el — őt magát nyelve és vallása miatt — hiszi — kifortgatva földjéből<sup>9</sup>. Az adók, pótdadók hatása hasonló.<sup>10</sup>

A városi őstermelő proletariátus sorsa, mint Lippa helyzete is mutatja, nem csupán a városi magán- vagy községi-kincstári birtoktól függ, hanem függvénye az egyúttal a bankok és kereskedők, iparosok valamint a hatóságok vele szemben tanúsított magatartásának is. Ezért egyelőre itt maradhatunk még Braun Lippájában, akinek mint ottani tanárnak és szociográfusnak (A bánáti és magyarországi szociográfiának egyik elindítója éppen Braun volt, aki egyúttal Jászínál is haladóbb polgári radikális politikus), aki a szegénységhez húzott, volt elegendő alkalma hozzá, hogy tanulmányozza a helyi viszonyokat és nagy megértésében objektív tudományossággal vegye tudomásul a lakosság csoportokra szakadozását a nemzetiségi és osztályhelyzet szülte különbségek szerint,<sup>11</sup> amelyeknek azonban számos és érintkezési pontja: így a román a legelesettebb és legelnyomottabb, legkizsákmányoltabb, s ezért Braun szerint szociális sorsát is nemzeti-vallási különállásának tulajdonítja, és mint román, gyűlöli pl. a német polgárt és a magyar államot. Ehhez, persze, hozzájárul, hogy a román (szerb, szlovák, ruszin) proletár valóban kétszeres elnyomás alatt áll — úgy is, mint proletár, s éppen ezért szabadulási törekvései is kettősek. A saját nemzeti államában a szocializmust kívánja kivívni, ha ebben az időben (1917—19-ig) ennek nincs is mindenki a tudatában.

A lippaiaknak a Lipovana (bank) nyújtja leginkább a kölcsönt, „csékély” 10—12% kamatért, és tekintettel arra, hogy a kereskedők is állandóan emelik a liszt, a zsír stb. árát — a nép gyermekeinek télire sem tud ruhát venni, így azok nem járhatnak iskolába, akárcsak más fróink szerint Bánát más városaiban sem! Ezért a népnek senkihez sincs bizalma, mert vele csak akkor állnak szóba, ha hasznát látják. Ezért csak a hozzá hasonló értheti meg, hogy miért tartja meg pl. a rengeteg (131) bőjtnapot, hiszen különben sem futna húsrá, zsírra, jobb ételre, hacsak nem aratáskor! Télen koplal, hogy több jusson a kis (7000 lakosú) városka négy bankjának. (A lippai takarékpénztár 220 000 koronával,

a Takaré- és Hitelintézet 80 000 koronával, Lipovana 160 000 koronával, az Ipari és Gazdasági Hitelszövetkezet mint az OKH tagja 7<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-ra nyújt kölcsönt, míg a Lipovana 14<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-ot számít költségek, kamat és egyéb címen.) Két hírlap is megjelenik a városkában: a Lippai Újság és a Radna-Lippa, azaz két magyar lap. Hogy ezt jobban megértsük, közöljük a 7427 lakos nemzetiség szerinti megoszlását: magyar 1662, román 3191, német pedig 2468, a 110 szerb és más nemzetiség mellett.<sup>12</sup>

Temesvárt leszámítva, Bánátban nem akadt jelentősebb ipari város ebben az időben, habár Becskereknek, Pancsovának, Versecnek régóta volt már ekkor némi ipara. Tájékoztatásul hadd írjon ki Thirringh hatalmas művéből a legfontosabb adatokat, habár célozom nem annyira a városok szociográfiai ismertetése, mint inkább a bánáti szociográfusokkal és szociológusokkal való ismerkedés, azaz a bánáti városok szociográfiajának a bemutatása a bánáti szociográfusok megvilágításában.

Thirringh szerint<sup>13</sup> a 11 524 lakosú Fehértemplom (Bela Crkva, Biserica Alba, Ungarische Weisskirchen) területén is jelentős a föld- és szőlőművelés (6730 és 8000 hold), de ugyanolyan jelentőséggel bír a Néra mellett felsorakozó számos malom, a vágóhid és a későbbi fűrésztelep is.<sup>14</sup> Nagybecskerekből (26 006 lakosából) 1905-ben kivált az ettől fogva önálló Muzsla (1888 óta 400 magyar telepes család és 4000 hold föld, amelyhez később az államtól kapott 6795 hold járult.) Van 2 szőnyeggyára, villanytelepe, 5 téglagyára, 2 gépgyára, 4 malma, 1 cipőgyára, több vasútvonala, kikötője, de tervbe vették vágóhid, jéggyár stb. létesítését is. Thirringh itt még nem említi az éppen megindult cukorgyári termelést és a később létesített olajgyárat.

Nagykikinda (26 795 lakos — 28 648 hektár) ismert vasúti gócpont, fejlett malomiparral és téglagyárral; a vágóhidat még csak most vették tervbe.<sup>15</sup> Pancsován (20 909 lakos — 11 291 hektár) jelentős vám, só, pénzügyi és erdőügyi hivatal, valamint a folyammérnökség, no meg a gabonakereskedelem, a téli kikötő stb. Nem említi selyemfonóját, gázgyárat, fa- és textiliparát, sörgyárat, valamint a búzakereskedelmet.<sup>16</sup> Versecen (27 370 lakos- 19 677 hektár) ismert a fém-, fa-, és textilipar, valamint a búza- és borkereskedelem.

Az iparral foglalkozók statisztikáját így ismerteti Thirringh:<sup>17</sup>

	Iparos	Iparos nő	Önálló	Önálló nő	Munkás	Tanonc
Versec	2478	445	866	282	1135	498
Pancsova	1831	518	607	208	1033	357
Fehértemplom	1177	316	417	167	521	311
Becskerek	2047	496	744	298	989	374
Kikinda	1716	281	570	157	849	340

Az összes kereskedők és az eltartott családtagok egymáshoz való viszonyulását másik táblázatában ily módon ismerteti Thirringh:<sup>18</sup>

	Mezőgazdaság		Ipar, kereskedelem, közlekedés		Munkás, napszám, cseléd stb.	
	kereső—eltartott		kereső—eltartott		kereső—eltartott	
Versec	4470	5785	4595	4980	2148	1647
Pancsova	1601	2328	4048	5357	2464	2429
Fehértemplom	1088	1490	2291	2512	1176	1011
Becskerek	3418	4581	4533	6416	3482	3393
Kikinda	3867	6751	3096	4727	2575	3366

Az ipari nagyvállalatoknak és munkásoknak a száma<sup>19</sup>

	Nagyvállalat	Munkások	Kisebb vállalattal együtt
Versec	4	146	13
Pancsova	2	51	
	1	146	10
Fehértemplom	0	0	1
Becskerek	4	129	
	1	97	25
Kikinda	3	102	
	1	202	17

A korhoz viszonyítva a valóban elég nagy iparvállalatok mellett jelentős szerepet játszott ezekben a városokban a banktőke is:<sup>20</sup>

Versec	6 bank	19 893 634 K mérleggel	
Pancsova	4 „	15 005 239 K	„
Fehértemplom	4 „	8 995 335 K	„
Becskerek	6 „	22 240 726 K	„
Kikinda	3 „	8 427 413 K	„

Ehhez járultak hozzá a hitelszövetkezetek csekély tőkéjükkel:<sup>21</sup>

Versec	3 szövetkezet	8 599 K
Pancsova	3 „	387 348 K
Fehértemplom	1 „	108 060 K
Becskerek	4 „	548 389 K
Kikinda	6 „	90 968 K

Fejlődési időszakunk elején, a nyolcvanas—kilencvenes években, bánáti íróink nem sok jóval kecsagetnek: a nép elszegényedett — írja 1881-es alispáni jelentésében Tallián Béla is<sup>22</sup> —, kénytelen eladni jószágát, magát az igavonót is. Nagy a közmunka- (robot) tartozás. A műhelyipar hanyatlik. Az iparos csak úgy tud megélni, ha földet is művel — mellékfoglalkozásként. Nem sok haszna lehetett a női háziipari kiállításnak, mikor gőzgép, gőzkazán alig akad megyszerte; új gőzkazán pl. csak 19 van. Számuk jelenleg 258, de nem annyira az iparban, mint inkább hajókon alkalmazzák, esetleg a földművelésben (uradalmi cséplőgép). Itt-ott akad egy-egy gőzmalom, gőzfűrész és 81 hajómalomban levő gőzkazán. Más szóval: sajnos nem arról van szó, hogy a belső fejlődés, a hazai bánáti gyáripár hozta volna magával a házi- és műhelyipar hanyatlását, a kisiparosok elproletarizálódását, hanem a külföldi gyáripár fejlődése és versenye a behozatal útján, és minthogy a gyáripár külföldről látja el Bánátot ipari termékekkel — a proletársorsba jutott iparosok (és földművesek) nem helyezkedhetnek el a vajdasági (nemlétező) nagyiparban, hanem jómaguk is kénytelenek a külföldi gyáraknak eladni felszabadult munkaerejüket: azaz kivándorolni!

A következő évi jelentés mintha arról számolna be, hogy a fejlődés vonala újra felfelé ível. A közlekedés fejlesztése időszerűvé válik, főleg a vasutak egyre gyorsabb ütemben épülnek és foglalkoztatják a felszabaduló olcsó munkaerő egy részét. Ez feltétlenül kihat a nagyobb egyéni és ipari fogyasztókra, ami meggyorsítja az ipari fejlődést. Miután engedélyezték a Kikinda—Becserek-i HÉV építését, az 1880 november 29-i megyei közgyűlés határozata szerint a megye is betársul ebbe a vállalkozásba 100 000 Ft készpénzzel és 51 000 Ft értékű közmunkával. Így kapcsolódik össze Bánátban is a középkor (robot) az újkorral, a vasútépítéssel, hogy a város a nyújtott tőkéért, természetesen megfelelő értékben, maga is a HÉV részvényese lesz azzal, hogy az alispán (aki természetesen egyúttal nagybirtokos is) a részvénytársaság mindenkori igazgatója „leend”. Ez újra rámutat a birtok-tőke-hatalom hármasszövetségére a megyében, tehát arra is, hogy nem a birtok (talán még erősen feudális) uralmáról van szó, mert a birtok már egyesül a tőkével, s mint ilyen, marad a (polgári) hatalom birtokosa, ha azután még ki is tart egyes (feudális) csökevények mellett, így pl. az ingyen közmunka mellett. Hogy érezhetőbbé váljék a tőkés rendszerre való áttérés, hozzá kell tennünk, hogy a határozat szerint a megye erre a célra 80 000 Ft bankkölcsonnt vesz fel, de saját megyei alapjaiból is pénzeli a munkálatokat. A felvirágzásra s a ciklikus válság felfelé ívelő vonulatára mutat az, hogy 1882-ben sikerült (bizonyára a vasútépítés céljára) kétévi közmunkára kényszeríteni egy év alatt is a megye elmaradt, közmunkával tartozó lakosságát. Részvényese lett a vasútnak Becserek városa is 30 000 forinttal, de a számos érdekelt község is (Becse 20 000, Frányova (Vranjevo) 20 000, Melence 40 000 (!), Karlova 30 000, Kumane 20 000 forinttal), habár később Melenci—Kumane—Karlovo — a torontáli vi-harsarok —, azaz a „vörös szöglet” egy része „a vállalt kötelezettség teljesítését megtagadta, s a részvénytársaság a bírói útra lépend”, bizonyára azért, mert felülről, rendeletileg szabták ki rája a vállalandó kötelezettséget. Ezért a földkisajátítás is lassú ütemű, késedelmes, habár

élénk az érdeklődés (bizonyára a tőke és a birtok köreibben — L.P.) a Becskerek—Pancsova és Becse—Szabadka HÉV vonalak iránt is.

A bankok, pénzüzetek növekvő szerepére mutat a jelentés egy másik része is.<sup>24</sup> Az 1881-es inség, árvíz és vetőmagsegély 350 000 forintot tett ki, amelyre a Pesti Hazai Első Takarékpénztár adott ugyanakkora kölcsönt. Ebből az összegből 103 falunak adtak összesen 334 000 Ft segélyt. Gyűjtöttek is erre a célra, de az erszények alig-alig nyíltak ki: Tallián Jenő 18 forintot, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság és gróf Karátsonyi Jenő 10—10 forintot jegyeztek stb. A legnagyobb jötevőként így hát nem a birtok vagy a távoli tőke, hanem néhány megyei bank mutatkozott. Segítségét jelentett egy hangverseny jövedelme is. (Br. Liphay 10 Ft-ot stb., gróf Nákó János, majd a Zsombolyai Takarékpénztár, a Torontáli Takarékpénztár és Hitelbank, a Becskereki Takarékpénztár és Előleg Egylet 100—100 Ft-ot jegyeztek, míg a hangverseny 364 Ft-ot eredményezett.) Hogy milyen jelentős szerepet játszottak a megye társadalmi életében a pénzüzetek, mutatja az egyletekről szóló kimutatás is. A megyében 1882-ben 115 egylet volt. Ezek között 81 jótékony, 49 kulturális és 16 iparosegylet. Viszont — jelenti Tallián — 1881-ben 169 egylet volt. Persze, akkor közéjük számították a pénzüzeteket, az 54 (esetleg 23?) bankot is. Az árvászeki alap — nem számítva a 26 községi-városi alapot — kitett maga is betétformában kb. 35 000 Ft-ot, állami kötvényekben 42 000 és magánkötvényekben 517 615 forintot.<sup>25</sup> De természetesen számos más alap is létezett, amelynek rendelkezésre álló eszközei jelentettek annyit, mint egy-egy középbank eszköze, tőkéje, mert sokszor funkcióik is azonosak, hasonlóak voltak. Így egyes megyei szabályrendeletekben szó van az árvízkárosultak alapjáról, a betegápolási, Hertelendy-Deák- és Eötvös-alapról stb.<sup>26</sup> Ugyanitt a jegyzői nyugdíjalapról pl. így intézkedik a megyei törvény: az alap tőkéjét gyümölcsöztetés végett értékpapírokba, vagy szilárd hitelintézetekbe kell befektetni, vagy jelzálogkölcsönt kell juttatni belőle kizárólag torontáli birtoknak legalább 6%-os kamattal.<sup>27</sup> Hasonlóan intézkedik a gyámügyi szabályrendelet is.<sup>28</sup> Kár, hogy Paulovic egész Vajdaságra (BBB és Szerémség) kiter, és adataiból nem választhatjuk külön a csupán Bánátra vonatkozóakat.

Szerinte 1913-ban a vajdasági bankok összesített mérlege így alakult

	arany-dinárban
készpénz- és bankkövetelés	10 246 276.—
váltók	290 876 437.—
zálogkölcsönök	136 300 424.—
folyószámla	30 418 785.—
ipari-keresk. vállalatok	1 666 952.—
ingatlanok	11 613 321.—
egyéb aktíva	10 960 966.—
	<hr/>
	(492 083 161)

A passzív beszédes tételei a következők:

Befizetett tőke	58 105 977.—
tartalékalapok	24 851 814.—
betétek, depozitok	250 275 717.—
reeszkompt	81 347 594.—
különféle (?)	98 490 274.—
nyereség	9 482 882.—
	(522 604 258.— (?))

Természetesen 1) ezek a számok már a korszak utolsó békeévééről szólnak, 2) nem veszik tekintetbe sem a karlócai kongresszus „fond-jait”, sem a megyék és városi-falusi községek alapjait.<sup>30</sup>

Úgyszintén késői adatokkal szolgál Szentiványi Ferenc is<sup>31</sup> azzal a különbséggel, hogy visszatér a századforduló éveire is. Így fontosnak tartja megemlíteni és számokkal bizonyítani azt a tételt, hogy a város ez időben már fejlődőben van, így hát magához vonzza már a falvak-tanyák emberfeleslegének egy részét (a többi kivándorol). Míg tehát vidék lakossága pl. 1890—1900 között csupán 2,26—2,44%-al emelkedik (járás, megye), Becskereken ez az emelkedés már 16,3%, ha 1870—1890 között sokkal jelentéktelenebb volt is még ez a szaporulat.

	város	járás	megye
1869	19 666	48 521	528 697
1890	21 934	51 298	526 100 (csökkenés, kivándorlás)

A kivándorlás javarészt Amerikába, vagy a legvárosiasabb, legiparibb bánáti városba — Temesvárra irányult. Mégis 1890—1900 között, főleg pedig a XX. század elején már Becskerek gyáripára is fejlődő. Kisipara volt ez időben a városnak:

	1890	1900
önálló iparos	849	1042
segédszemélyzet	1080	1501

Ez annyit jelent, hogy 1890-ben 100 önálló iparosra 122 munkás, 1900-ban viszont már 144 munkás jutott. Ezeknek a patriarchális „kócos” viszonyoknak egyik oka azonban az is, hogy a mester odahaza dolgozó munkásokat foglalkoztat igen nagy számban, és a statisztika ezeket is — tévesen — az „önálló” iparosok között tüntette fel.<sup>32</sup> A város lakossága különben így oszlott meg:

	1890	1900	gyarapodás
iparos	1929	2543	624
kereskedő	640	760	120
közlekedésben dolgozó	140	366	226
hivatalnok	760	845	85
őstermelő	3320	3418	98

A számok szépen kifejezik a %-arányokat is: az iparúzők, a közlekedésben foglalkoztatottak száma ugyanis sokkal nagyobb %-ban emelkedett — számításaim szerint ugyanúgy, mint az őstermelőké. Az iparosok száma 100-ról 132-re, a közlekedésieké 100-ról 261-re, míg az őstermelőké csak 100-ról 118-ra emelkedett. Főleg a vasutasok száma nőtt meg érezhetően, amit maga Szentiványi is az új HÉV vonalak (Becskerek—Pancsova; Szécsány—Alibunar—Pancsova; Becskerek—Szeged; Becskerek—Zombolya) városlakó személyzetével magyaráz,<sup>33</sup> valamint azzal, hogy míg a város ipara 1/3-ával, a megyéé csupán 1/13-ával gyarapodott. A kisipar — teszi hozzá — hanyatlak, a gyáripar nő és vele gyarapszik a proletariátus, a szakszervezet jelentősége növekszik, és gyakoribbá válik a sztrájkmozgalom (1903—1908 között évente 6—13 sztrájk van Becskereken). A pénzintézetek száma 1906-ban a megyében 264, a városban 9, mégpedig:

	vármegye	város
részvénytársasági bank	88	5
szövetkezet: keresk. törv. alapján	58	3
szövetkezeti törv. alapján	118	1
	<hr/> 364	<hr/> 9

Persze a városi bankok részvénytőkéje, mérlege jelentősebb a falusi bankokénál:

	megye	város
a 88 bank tőkéje	12 101 614 K	
az 5 bank tőkéje		2 100 000 K
tartalékalap	6 767 389 K	1 233 424 K
A 176 szövetkezet részjegyeinek értéke a megyében		2 562 500 K
tartalékalapja		289 000 K
A városi 4 szövetkezet részjegyeinek értéke		439 529 K
tartalékalapja		30 277 K

A részvénybankok és szövetkezetek mérlege 1908-ban így festett:

	részvénytár- saság	keresk. szö- vetkezetek	hitelszövet- kezetek
tőke	2 620 000 K	138 715 K	521 100 K
tartalékalap	1 616 000 K	19 218 K	26 214 K
	<u>4 236 000 K</u>	<u>157 933 K</u>	<u>547 314 K</u>

A részvénytársaságoknál	1906-ban	1908-ban
a takarékbetét	7 457 003 K	12 504 887 K
a váltóforgalom	16 795 412	17 879 743
a jelzálogforgalom	4 373 331	6 139 630
a nyereség	232 578	245 431
	<u>28 858 324 K</u>	<u>36 769 691 K</u>

Hogy a hatalom és annak szervei mennyire egybefonódtak a tőkével és a birtokkal, bizonyítja Szentiványi maga is, aki azt állítja, hogy a hitelviszonyok nem „egészségesek”, hogy a takarékbetétek gyarapodása főleg onnan ered, hogy a megye ott helyezi el pénzét a helyi bankokban, habár ugyanakkor kapcsolatban áll a Pesti Hazai Első Takarékpénztárral is, a város maga pedig még jórészt agrárjellegű (28:78%-ban). Szerinte természetellenesen (!) szaporodik a városi munkásság és értelmiség Becskereken. Ezzel csak kétkezi és szellemi proletariátus gyarapszik, de egészségtelenül szökött fel a városban az orvosok száma is 14-re (26 407 lakosra), mert a járás 52 431 lakosára csak 4 orvos jutott! Elismeri viszont, hogy a város műveltségi foka egyre magasabb, ez pedig kihat a vidékre is, azt is magával ragadja. Egyelőre 55,9% az írástudó (26 407 közül 14 761), de ha e számból levonjuk a 6 éven aluliakat, ez az arány már 64,8%-ra javul. Magyarul 14 528 városlakó tud (55%), a nem magyar lakosságnak pedig 30,6%-a beszéli a magyar nyelvet. A járásban 24 435, azaz 46,6% az írástudó, magyarul 8854 lakos tud, a nem magyarok közül 7,7%.<sup>35</sup>

Szentiványi a lakásviszonyokat is elítéli a megyében, ahol egy-egy szobában átlag 3 személy lakik — mert a 60 900 lakás 188 500 szobájában (9933 km területen) 590 318 a lakosok száma. Különösen silányak a pusztai, falusi cselédlakások. Közülük 87 888 sárból, 10 000 téglából épült, de túlszűfolt valahány. (Itt bizonyára szobákról és nem lakásokról van szó. L.P.) A megye ipari és más nem östermelő foglalkozású lakossága kisszámú a városéhoz viszonyítva.

	1890-ben	1900-ban
Ipparral	22 124	26 423 foglalkozott
kereskedelemmel	4 786	5 453 „
közlekedéssel	956	2 212 „
	27 866	34 088

Nagyok a különbségek a kis- és nagyipar között, de a két osztály viszonyai is nagyon elütők egymástól. Vidéken nagyobbak a fejlődés gátjai, akadályai, zavarosak mind a belpolitikai, mind pedig a munkásviszonyok. A drágaság kihat a fogyasztás megcsappanására, és ezzel az üzemek redukciójára is. Ez lassítja a fejlődés ütemét.

	1890-ben	1900-ban
Önálló iparos	12 981	11 687 (—1304)
Segédszemélyzet	8 668	12 151 (—3543)

(Ez teljesen megfelel a tőkés fejlődés törvényszerűségének — L.P.)

Míg 1890-ben alig akadt olyan vállalat, amely 20 munkásnál többet foglalkoztatott volna, 1900-ban már 13 ilyen vállalat volt, de 7 üzem 50 munkásnál is többet foglalkoztatott. Ma még érezhetőbb ez a fejlődés, különösen a vasiparban.<sup>36</sup> Így csak Becskereken 2900-ról 3340-re emelkedett a munkások száma. Fejlődött a téglaiipar (115, majd 539 munkás), a bútorigar (Bence), a szőnyegipar (Dundjerski), a szeszipar. Ezek mögött viszont messze elmaradt a textil- és bőripar.

A megye 21 nagyvállalatában 1112 munkás dolgozik, és pedig 50%-a napi 11 órán is túl! A bérek viszont 2—5 K között mozognak. A kereskedelemben és a hitelben dolgozók száma 4786-ról 5153-ra szökkent fel, de a kereskedőségek havi bére csak 80—300 K. (80—100 koronán felül aligha! Itt bizonyára az üzletvezetőkre stb. gondol. L.P.) A bankok egyre drágábban folyósítják a hitelt. A pénzdrágaság 1907-ben tetőzött. A megye részvénytársaságaiban (bankjaiban — L.P.) a betétek a drágaság idején az 1906-os 54 000 000 K-ról 1908-ra 64 878 000 K-ra csökkentek. A váltókölcson stagnált (1906 : 88 440 000 K, 1908 : 88 981 000 K), a jelzálogkölcson csökkenő irányzatot mutatott (33 230 000 K és 18 597 000 K). A kivándorlás is tetőzött 1907-ben, évi 539-ről (1901-ben) 18 138-ra ugrott, de már 1908-ban 2 182-re csökkent. Ekkor a megye pénzügyi mérlege is csaknem kiegyenlítődtött (bevétel: 767 000 K, kiadás 708 000 K). Az adóhivatalnál a 43 féle alap pénze csak kötvényekben 12 341 000 K-át tett ki, az árvapénztár kötvényei pedig 4 millió koronára, majd 2 776 000 K-ra rúgtak.<sup>37</sup>

Ezek a gazdasági-szociális viszonyok nemcsak a natalitás-mortalitásra, hanem az egykére is kihatottak, sőt a házasságon kívül született gyermekek számára is. Torontál megye városai e tekintetben országos viszonylatban is az élen álltak.<sup>38</sup> Természetesen ez nem vonatkozik egyformán minden társadalmi rétegre és osztályra. A „törvénytelen” gyermekek száma legnagyobb volt — a társadalmi helyzet nyomása alatt

— a proletarizálódó kisiparosok és az ipari munkásság körében. Ezt szerzőnk is elismeri némileg, ha itt-ott „erkölcsi romlottságról” is beszél. Még Baranyában 90% volt a házasságon kívül született gyermekek száma, Pécsen ez már 170%-ra szökött.

Bácskában általában 68% ez a szám, Szabadkán 76%, Újvidéken 101%. A Tisza—Maros szögében:

Arad megyében	135%
Arad városában	168%
Temes megyében	176%
Temesvárott	249%
Versecen	125%
Torontálban	126%
Pancsován	134%
Krassóban	222% <sup>40</sup>

Különösen izgalmas ez az egybevetés akkor, ha a bácskai falut Pécs, Arad és Temesvár városával hasonlítjuk össze, mert ezek egyúttal a leginkább ipari és proletár városok is! Krassó-Szörényben megyeszerte kevés a földműves, de annál több az erdőben, a bányában foglalkoztatott munkás, folyón a hajós és a halász.

Zsombolya szolgabírája hivatalosan írta — bizalmas jelzés alatt — a koalíciós kormány kérdésére adva választ, hogy a kivándorlók száma növekvőben van, minek következtében a bérek emelkednek. Ennek egyik jelentős oka a drága hitel is. Nyújtson az állam, ennek ellensúlyozására, kamatmentes kölcsönt legalább az új telepéseknek 20—30 évre, mert Zsombolya gyors ütemű fejlődése kimerítette a lakosság hitelképességét.<sup>41</sup> Az ipar fejlődését is elő kell segíteni. Kikinda—Zenta HÉV-et kell kiépíteni, munkásházakat emelni stb. Így csökkenne Zsombolya 600 000 koronás adóssága, és a létesített gyárak télire is elláthatnák munkával az ipari lakosságot. — A kikindai törpeparaszt is proletarizálódott, mert mihelyt gyöngébb lett a termés — kölcsönre szorult és 13—17%-os kamatot kénytelen volt fizetni a banknak, szövetkezetnek. A kikindai kerületet már 1897-ben is majd 27 millió forintnyi (54 000 000 K) jelzálogkölcsön terhelte, holott 4 évvel előbb ez még csak 34 000 000 K-t tett ki. Szűnőben volt a kender- és a lenfeldolgozó háziipar — tönkretette a külföldi gyárak versenye.<sup>42</sup> A proletarizálódás folyamata viszont sokkal nagyobb ütemű a gyáripar fejlődésétől — ezért a kivándorlás a külföldi ipari központok felé irányul, mert idehaza a „felszabadult” munkaerő nem tud az iparban mind elhelyezkedni.<sup>43</sup> A hitel is drága. A gazdag paraszt meg ennek a fejlődésnek haszonrészesé — gyarapodó tőkét bankba, gyárba fekteti. Mindez az ipari állammá alakulás velejárója — de nagyipar itt alig van!

Egyes statisztikák szerint bizonyos, hogy már a XIX. század vége felé is pl. Pancsován, Versecen nagyobb az ipari munkások száma, mint az ország más kis városaiban.<sup>44</sup> Ez inkább vonatkozik a műhelyiparra, mint az akkor még alig fejlődő gyáriparra. Így Bánátunkban 1910-ig fontosabb a banktőke, mint a gyári tőke szerepe. Jókly Lipót, aki

Tallían jelentéseit is kiadja, és évenként megjelenteti Iránytű-jének köteteit,<sup>45</sup> a nagyipari fejlődésről alig ír még, de annál többet beszél a banktőkéről és a megyei alapokról, amelyeknek egy részét már akkor a bankokban helyezi el a megye és a város, úgyhogy pénztárában csupán 94 000 forintot tart készletben, míg az árvaszéknél 310 000 Ft a készpénz. Már ekkor fennáll a Nagybecskereki Takaré- és Hitelintézet rt. (200 000 Ft alaptőkével és 615 000 Ft mérlegösszeggel), a Nagybecskereki Takarékpénztár (202 000 Ft mérleg), amelynek vezetőségében egynéhány birtokos és nagyobb számú magyar, német vagy szerb polgár foglal helyet. Kikindán ott az Első Takarékpénztár (60 000 Ft tőke), benne főleg politikus polgári szerbek játszanak szerepet (Eremiç, Bogdan, Pavloviç), majd a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat mellett, amely milliós nagyüzem és főbb tagjai politikus nagybirtokosok (Hertelendy, Dániel), fennáll már egy ipari üzem is a kikindai gőzmalom rt., melynek egyik oszlopos tagja az arisztokrata, konzervatív politikus, báró Fedor Nikoliç de Rudna. Pancsován, ahol a város élén is főleg német és szerb polgárok állnak (Christián, Weifert, Gramberg, Graff, Dragičević, Bachmann, Kranjčević, Gadjanski, K. Jovanović stb.), a Pancsovai Népbank rt. (Graff, Weifert, Gramberg stb. 100 000 Ft tőkével, 377 000 mérleggel), a Pancsovai Takarékpénztár (48 000 Ft tőke; Jagodiç, Gadjanski) és az Első Pancsovai Előlegezési Egylet (Vadjevina 206 000 Ft tőke, 586 000 Ft forgalom) (Boboroni, Jagodiç, Kasapinović, Milutinović) mellett van néhány nagyobb gyárnak nevezett manufaktúra is: 3 gőzmalom, 1 csontliszt-üzem, a gyári sörház (Weifert—Gramberg), 1 keményítőgyár stb.

Bodor Antal is szolgáltat néhány adatot témámhoz.<sup>46</sup> Az 1900-as helyzetet bemutató táblázat szerint Bánátban a következőképpen oszlott meg a lakosság százalékaránya:

	Östermelő	ipar, bánya	keresk., hitel	közlek.	munkás
Krassó-Szörény	74,3	14,1	1,4	2	8,2
Temes megye	77,7	10,7	1,8	1,3	8,5
Torontál	74,8	10,8	2,1	1,2	12,5
Temesvár	2,8	33,7	10,1	8,1	45,3
Versec	40,8	24,4	7	5	15,1
Pancsova	21,8	26,4	10,3	4,6	38,9
Magyarországi átlag	66,5	15,2	3,1	2,4	12,8

Ez a statisztika különösen Pancsova fejlettségét mutatja igen előnyös helyzetben, szinte Temesvárral helyezi egy színvonalra ezt a kisvárost, különösen ipari fejlettség tekintetében. (Szerb kifejezés: Újvidék = szerb Athén, Pancsova = szerb Sparta!) Hangsúlyozza Versec, Kikinde és a krassói bányavidék jelentőségét is, valamint a vas- és a fémfeldolgozást, a villanyenergia termelést, a cement- és téglagyártást, (a fafeldolgozást, a bútorgyártást, a selyemfonást (Pancsova), a szőnyegszövést, az élelmiszeripart stb. Az első vasútvonal (Oravica—Báziás, 1846.) megépítésétől kezdve egyre több vonal épül ezen a tájon már az 1850—60—70-es években, amelynek jó részét, mivel részvénytársaságok voltak épí-

tői, Baross Gábor 1891-ben államosította. A további, főleg HÉV-hálózat (1072 km) 1883—1897 között épült ki, habár Bodor idejében is sok vonal volt még épülőben, így pl. Becskerek—Titel, Fehértemplom—Szászka, Fehértemplom—Jablanica, Kikinda—Teremia, Pancsova—Titel, Pancsova—Becskerek, Pancsova—Kovin stb. Új zsilipeket is nyitottak a csatornákon, s így az 1906-os forgalom már 2 200 000 q gabonát és 600 000 q egyéb árut eredményezett. A folyószabályozás is egyre nagyobb eredményeket biztosított ebben az időben. A Dunán pl. a Vaskapuig, 1906-ig, 1540 hajót és 701 uszályt tartottak számon, amelynek 37%-át a DGT, 30%-át pedig a MFTR foglalkoztatta (16% román, 15% szerb hajó stb.). A bankoknak, de a birtokosoknak is nagy részük volt mind ebben, s ezekről is megalkotta a maga véleményét Bodor: Sok itt — állítja helyesen — a törpe pénzintézet, és javarészt nem az iparba, hanem a jelzálog-ügyletekbe, parcellázásokba fektetik be tőkéjüket. Míg Magyarországon általában 5,3 bank jut 10 000 keresőre, Bánátban ez a szám 8,3-ra szökik fel. Így szerinte 1906-ban volt:

	Temes megyében	Torontál megyében
részvénytársasági bank	79	88
szövetkezeti (keresk. törv.)	63	58
OKH fiókintézet (hitelterv)	90	118
	232	262

Krassóban csupán 88. Ezeknek az intézeteknek a tőkéje így oszlott meg 1906-ban:

	Temes	Torontál
részvénytőke	12 501 000 K	12 102 000 K
tartalékuk	9 707 000	6 767 000
szövetkez. üzletrész	6 782 000	1 718 000
tartalékuk	834 000	217 000
OKH szövetk. üzletrész	1 298 000	2 562 000
tartalékuk	247 000	289 000
	31 369 000 K	23 655 000 K

	Temesben	Torontálban	Együtt
Betétállomány	79 728 000 K	54 031 000 K	162 022 000 K
váltóforgalom	77 807	88 982 000	198 850 000
jelzálogkölcson	56 441 000	18 597 000	89 209 000

De a pesti és a külföldi bankok is számos nagy összegű hitelügyletet bonyolítottak le ezeken a területeken. Így az Osztrák-Magyar Bank ma is

Nagybecskereknek	4 940 000 K hitelt nyújtott
Pancsovának	3 413 000 „
Temesvárnak	15 460 000 „

Jankó Ágoston, aki a községi jegyzők állandó egyéves tanfolyamán a községi jegyző szociális feladatairól tartotta előadásait — alispáni minőségben, — igen alapos tudományossággal mélyedt el a szociográfiai, szociológiai témáiban, s maga is nyújt adatokat Bánátról.<sup>47</sup> Így a pótadóról megjegyzi, hogy csak Brassó megyében marad meg magassága az adó 80<sup>0</sup>/<sub>o</sub>-ának megfelelően, de 1386 községben a 100<sup>0</sup>/<sub>o</sub>-ot is meghaladja, sőt akadnak községek, amelyekben a pótadó az adó 500—600<sup>0</sup>/<sub>o</sub>-át teszi. A közterhek legnagyobbak éppen Bánátban, ahol a köztudat szerint legjobban él a nép. Igen nagyok a községi alapok, s egy-egy falura átlag 3 alap jut. A községi vagyont nemcsak a birtokok és az alapok képezik, hanem számos községnek (falusinak és városinak — L.P.) vannak ipari üzemei és takarékpénztárai is. Vannak például a községben malmok, téglagyárak, kőbányák, kocsmák, villanytelepek, fürdők. Torontálban öt községi (városi) takarékpénztár van. A megyék, városok gyümölcsözően helyezik el tőkéjüket. Bácsnak 16 millió, Torontálnak 11 millió, Temesnek 8 millió korona tőkéje van, amelyből hiteleket nyújtanak. Sok olyan iparvállalat van magánosok kezén, amely később városi (községi, megyei) tulajdonba megy át. Így a kikindai részvénytársasági villanyerőművek 50 év múlva a város tulajdonát képezik majd. Vonatkozik ez sok más vállalatra is.

Hozzá kell tennünk, hogy az ismertetett társadalom-tudományi írók említett és idézett műveiben a szociográfiai helyzetábrázolás mellett polgári szociológiai elemzéseket, tételeket és álláspontokat is találunk, amelyekkel természetesen — külön tanulmányokban — foglalkoznom kell. Maga Jankó is törekszik, hogy ismertesse a jegyzőkkel álláspontjait, s ezzel hivatalos szempontokat is, hogy a szocializmusra pl. csak éppen ráirányítsa a figyelmet, de azt bővebben nem tárgyalja, nehogy veszélyes „kételyeket” ébresszen a hallgatókban. Jankó is tehát csupán alispáni kötelességét teljesíti, — de így is — mint társai a torontáli társadalom-tudományban, annak fejlesztésében számos alkalommal felülemelkedik a szűk előadói és alispáni feladatokon és komoly — természetesen polgári — szociológiát nyújt az olvasónak, hallgatónak. De a társadalomtudományok egyes kérdéseiben képviselt torontáli, becskerei álláspontok ismertetése, mint mondtam, külön tanulmány tárgyát fogja képezni.

## JEGYZETEK

- <sup>1</sup> *Jeszenszky Ignác*: A kiáltó szó, Nagyikinda, 1897, 1—8, és 9. 1.
- <sup>2</sup> Uo. 10—13. 1.
- <sup>3</sup> Uo. 15—31.
- <sup>4</sup> *Szentiványi Ferenc*: Nagybecskerek város fejlődése és jelentősége. Budapest, 1911. 9. és 15. lap.
- <sup>5</sup> Uo. 20—21.
- <sup>6</sup> *Braun Róbert*: Lippa és Sansepolcro, Budapest, 1908, 6. és 9. 1.
- <sup>7</sup> Uo. 19.
- <sup>8</sup> Érdekes, hogy ezuttal is mint annyszor az 1897-es év hoz változást a szegénység javára: a bánáti, bácskai, viharsarki, stb. első nagyobb földmunkás-sztrájk éve ez, amelynek hatása alatt írták a nép javát is szem előtt tartó könyveiket a bánáti írók, mint *Farkas Géza*, *Jeszenszky Ignác* és *Jaša Tomić* is. — 20. 1.
- <sup>9</sup> Uo. 21—23.
- <sup>10</sup> Uo. 33.
- <sup>11</sup> Uo. 9—11.
- <sup>12</sup> Uo. 7, 28, 44.
- <sup>13</sup> *Dr. Thüringh Gusztáv*: Városok monográfiái (158 1.). Statisztikai Évkönyv (686 1.), Budapest, 1912.
- <sup>14</sup> Uo. 107—108.
- <sup>15</sup> Uo. 108—110.
- <sup>16</sup> Uo. 30—31.
- <sup>17</sup> Uo. 140, 144.
- <sup>18</sup> Uo. 126—131.
- <sup>19</sup> Uo. 300—302, 307—313.
- <sup>20</sup> Uo. 384—386.
- <sup>21</sup> Uo. 397—99.
- <sup>22</sup> *Tallán Béla* alispán: Évi jelentés Torontál vármegye állapotáról 1881-ben, Nagybecskerek, 1882, 57—58.
- <sup>23</sup> *Tallán B.*: Jelentése... 1882-ben, Kikinda, Jókly, 1882, 19—20.
- <sup>24</sup> Uo. 19—21, 29—32, 62—63.
- <sup>25</sup> Uo. 181—182.
- <sup>26</sup> Torontál vármegyei Szabályrendeletek, Nagybecskerek, 1899, 113—14.
- <sup>27</sup> Uo. 135, az 1896 X-12-es 1511 kgy-43313 határozat értelmében.
- <sup>28</sup> Uo. 248—347, főleg 271, 278—81. Az 1909-es kiadású későbbi szabályrendeletek hasonló tartalmúak.
- <sup>29</sup> *Dr. Robert Paulović*: Izveštaj Udruženja Vojvođanskih banaka: Srema, Banata, Bačke i Baranje za 1925. Ebben egybevetés céljából közli az 1913-as bankhelyzetet is, így 63—64. 1. (Az összegezés — mint mindenütt — és megkérdőjelezés L.P.-től.)
- <sup>30</sup> Az egyházi-népi kongresszus (sabor) gazdasági életéről v-ó. *Dr. Arpad Lebl*: Privredna politika sabora, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 1970, knj. XIII/1, 203—228. A nagyobb városok községi, gazdasági életéről pedig ugyancsak *Dr. Arpad Lebl*: Komunalna privreda i gradanske partije Vojvodine, *Godišnjak 1971-re* szóló XIV/1. kötete számára elfogadott kézirat.
- <sup>31</sup> *Szentiványi Ferenc*: Nagybecskerek város fejlődése... Bp. 1911, 9.
- <sup>32</sup> Becskereken jólismert ez időben, de a két háború közötti időben is még a primitívebb fokú „manufakturális” „Verlegertum (Verlagsystem)”, főleg a szőnyegiparban (torontáli szőnyeg) stb. (L.P.) Itt a munkás saját munkaeszközeivel („tőkét”) használja a tőkés által juttatott nyersanyag feldolgozásához, majd határidőre szállítja a kész, finális iparcikket az eladónak.
- <sup>33</sup> *Szentiványi*: Nagybecskerek... 14—15. 1.
- <sup>34</sup> Uo., 19. Az összegezés és  $\frac{1}{4}$ -számítás mindenütt L.P. munkája.
- <sup>35</sup> Uo. 44.
- <sup>36</sup> *Szentiványi Ferenc*: Torontál vármegye közgazdasági és szociális állapota a XX. század első tizedében. Budapest, 1912, 15, 17, 18—19. Érdekes, hogy még nem említi meg a már felépült cukorgyárat!
- <sup>37</sup> Uo. 20—22.
- <sup>38</sup> Uo. 23—26.
- <sup>39</sup> *Szentiványi*: A házasságok kívül születtekről. Nagybecskerek, 1913, 21—32.
- <sup>40</sup> Uo. 27—47.
- <sup>41</sup> *Vajdasági Történelmi Levéltár, Sremski Karlovci*: Bizalmas torontáli alispáni iratok, 1909-ből. 4/1909, eln. szám.
- <sup>42</sup> *Jeszenszky*: Kiáltó szó, Kikinda, 1897, 10—12.
- <sup>43</sup> *De Pottere Brunó*: Délvidéki kivándorlási kongresszus, Temesvár, 1902, 30—32, 130—136, 141, 166—168, 194. Hasonlóan ír ugyanő: Magyar szociális agrárpolitika, Budapest, 1909, 20, 25, 46, stb. Valamint *Dr. Juga Velimir*: A magyarországi szerbek, Budapest, 1913, 186, 200, 202. stb.
- <sup>44</sup> *A Magyar Korona országainak gyárpara*, 1898. Általános rész, Bp. 1901. 43, 190—191, stb. Vagy *Nemzetgazdasági Szemle*, 1886: *Jekelfalussy*: Magyarország iparstatistikája, 1885, 479—547, stb.
- <sup>45</sup> *Jókly Lipót*: Torontál vármegyei Iránytű, (I. évf. 1880, Kikinda, az 1878. XII. 31. „állomány” szerint) stb. 2—3, 5, 52—58, 175—186, 555—63.
- <sup>46</sup> *Bodor Antal*: Temesvár és Délmagyarország, Temesvár, év nélkül (1908). *Másik könyve*: A délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra — kevésbé érinti tárgyunkat. Tehát: *Temesvár*... 83—86, 122—27, 142—159.
- <sup>47</sup> *Jankó Ágoston*: A községi jegyző szociális feladatai, Nagybecskerek, 1915, 39—42. stb.

## REZIME

**SOCIOGRAFIJA BANATSKOG GRADA U SVETLU ISTODOBNE LITERATURE NA PREKRETNICI STOLEĆA**

Autor, Péter Lőrinc, dr. Löbl Árpád, razmatra u svojoj studiji obuhvat i orijentaciju sociografije gradova u Banatu na početku ovog veka. Rad se nadovezuje na autorovu studiju o sociografiji banatskog sela u razdoblju 1880—1914, a polazi pre svega od radova Ignáca Jeszenszkyja, koji se bavi Velikom Kikindom, Ferencja Szentiványija koji obrađuje Veliki Bečkerek i Róberta Brauna koji prikazuje Lippu. Pored radova ova tri autora, on se osvrće i na druge, kao što su Geza Farkas, Jaša Tomić, Gusztáv Thirringh, Béla Tallián, Bruno de Pottere, Lipót Jókly, Antal Bodor, Ágoston Jankó.

Rad ukazuje na nužnost da se i savremena sociografija gradova morala baviti i originalnim odnosima zbog specifičnog sklopa i društvenih procesa u pomenutim i drugim banatskim gradovima (Temišvar, Pančevo, Vršac, Žombolja itd.). U potvrdu ovog autor iznosi veći broj podataka o socijalnoj strukturi gradova, o demografskim karakteristikama, o oblicima jačanja kapitalističkih produkcionih odnosa, o vertikalnoj i horizontalnoj mobilnosti stanovništva tog vremena.

Na osnovu prikazanih podataka i okolnosti autor zaključuje da se jačanje kapitalističkih odnosa u ovom regionu ostvaruje preko većeg broja sitnih i srednjih banaka, koje se orijentišu na manje prerađivačke kapacitete, a pre svega na poslove oko izgradnje saobraćajne mreže i povezivanja sa krupnim posedom, i to u dva pravca: modernizacija veleposeda i poduhvati u parcelisanju određenih poljoprivrednih površina.

Autor se u ovom svom radu najviše zadržao na prikazivanju društvene situacije u redovima citiranih sociografa banatskih gradova. Za obuhvatniju kritičku analizu stanovništva, zaključaka, teza i sociološkog metoda u građanskoj sociografiji toga vremena autor rezerviše jedan od svojih narednih radova.

## ЗАКЛЮЧЕНИЕ

**СОЦИОГРАФИЯ ГОРОДА БАНАТА В ЗЕРКАЛЕ ЛИТЕРАТУРЫ НА РУБЕЖЕ XIX—XX ВЕКОВ**

Петэр Леринц (др Арпад Лебл) рассматривает в своей студии охват и ориентацию социологии городов в Банате в начале сего века. Это произведение надвязывается на студию автора о социологии банатского села с периода 1880—1914. г. а отходит прежде всего от произведений Игнэца Есенского, занимающегося городом Большая Кикинда, Ференца Сентивания, обрабатывающего город Большой Бечкерек и Роберта Брауна изображающего Липу. Кроме тех трёх авторов, Петэр Леринц принимает во внимание и других как на пример Гейзу Фаркаша, Яшу Томича, Густава Тырринга, Бэлу Таллиана, Бруна дэ Поттэре, Липота Еккы, Антала Бодора, Агоштона Янко.

Это произведение указывает на необходимость того, чтобы и современная социология должна была заниматься оригинальными отношениями, а именно из-за специфической структуры о общественных процессов в помянутых и других банатских городах (Тэмишвар, Панчево, Вршац, Жомболя и др.). В подтверждение того автор выносит большое число сведений о социальной структуре городов, о демографической характеристике, о формах укрепления капиталистических производственных отношений, о вертикальном и горизонтальном движении населения того времени.

На основании вынесенных сведений и обстроятельств, автор заключает, что укрепление капиталистических отношений в этой области осуществляется в мелких и средних-больших банках существующих в достаточно большом числе. Они т. е. банки, ориентируются к делам строительства транс-

портной сети и связи с крупными именами, а именно во два направления: сделать современным крупное имение и разбивать на участки определенные сельскохозяйственные площади.

Дальше всего задерживается автор в этом своем произведении на демонстрации общественной ситуации в произведениях приведенных социографов банатских городов.

Более обхваченный критический анализ населения, заключений, тезисов и социологических методов в гражданской социографии того времени автор зачисляет в запис для одного из своих следующих произведений.